

УДК 159:343.95:343.843

Ярош О. В. – кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник науково-
дослідного центру Інституту кримінально-
виконавчої служби, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНО- ВИХОВНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ, ЩО ВЧИНИЛИ КОРИСЛИВО- НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ

Проаналізовано особливості організації індивідуально-виховної та психологічної роботи із засудженими, що вчинили корисливо-насильницькі злочини. Надано практичні рекомендації щодо оптимізації цієї діяльності.

Ключові слова: індивідуально-виховна робота, психологічна робота, засуджені, корисливо-насильницькі злочини.

Ключовою складовою педагогічного процесу є виховання. Найбільш ефективною є така його організація, за якої ціль вихователя перетворюється на мету, що є близькою та зрозумілою вихованцеві.

Ступінь правової регламентації процесу перевиховання залежить від виду покарання та органу, який його виконує. Правовий характер вимог сприяє формуванню звички дотримуватися законів дисципліновано й відповідально. Негативне ставлення засуджених до кримінального покарання зазвичай позначається на сприйнятті виховного впливу, зокрема зумовлює прихований, а іноді й активний, опір вихованню.

Метою статті є висвітлення особливостей дотримання в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах належного рівня проведення соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, які вчинили корисливо-насильницькі злочини, як запоруки реалізації кінцевої мети покарання – виправлення та ресоціалізації засуджених.

Злочини, пов'язані з корисливо-насильницькими діями (грабежами, розбоями), нині є найбільш поширеними видами правопорушень. Зокрема, стійкою є тенденція до зростання їх частки серед загальної типології злочинів, учинених усіма

категоріями злочинців – чоловіками, жінками, а також неповнолітніми.

Причини означеної активізації пов'язані як із соціально-економічними умовами (нерівномірним економічним розшаруванням суспільства, занепадом моральних засад, зниженням виховної ролі сім'ї, школи й інших громадських інститутів), так і прогалинами в кримінальному законодавстві [1; 2], що нерідко дають змогу слідчим органам довільно трактувати типові, особливо в молодіжному середовищі, агресивні прояви й хуліганські дії як тяжкі й особливо тяжкі злочини (ст. 12 КК України) [1].

Однією з важливих умов ефективності профілактики рецидивів в індивідуальній виховній роботі із зазначеними категоріями засуджених є виявлення причин учинення злочину.

Виховна, соціальна й індивідуальна психологічна робота із засудженими, зокрема такими, які вчинили корисливо-насильницькі злочини, повинна враховувати тип, до якого вони належать.

Тип злочинця залежить від провідного мотиву вчинення злочину. Звісно, інколи така мотивація, як самоствердження, може бути основою злочинів абсолютно іншого характеру й виду, проте саме в грабежах і розбоях вона найяскравіше характеризує особу злочинця.

Пропонуємо окреслити основні типи злочинців, які вчинили корисливо-насильницькі дії: стверджувальний (самостверджувальний та соціально-психологічний), ігровий, «ізгой», «месник».

Основним особистим мотивом протиправної поведінки злочинця стверджувального типу є утвердження особистості у власних очах (самоствердження) або серед найближчого оточення, тобто малих груп (соціально-психологічний тип).

Ігровий тип злочинця є найбільш популярним серед молоді. Для цих осіб учинення злочину є своєрідною грою, у якій вони задовольняють власні потреби завдяки гострим емоційним переживанням. Позбавлення потерпілого цінностей вони часто сприймають як продовження гри або як законний «трофей», тобто компенсацію за ризик. Учасників цих ігор нерідко об'єднує безтурботне проведення часу, спільний пошук розваг, інфантилізм, зловживання алкоголем, прагнення продемонструвати однодумцям власну винятковість.

Тип «ізгой» об'єднує осіб, які перебувають поза межами нормальних людських стосунків. Наміром злочинної поведінки є

прагнення здобути кошти для існування (підтип «грабіжник, або розбійник мимоволі»). Серед них багато представників із дитячих будинків, неблагополучних сімей, бродяг, так званих мандрівників, осіб без місця проживання тощо. У межах цього типу виокремлюють алкогольний або наркотичний підтипи, до яких належать особи, котрі вдаються до грабежів і розбоїв заради здобуття коштів на придбання алкогольних напоїв чи наркотиків.

Злочинці типу «месник» учиняють грабежі або розбійні напади переважно щодо близьких родичів чи знайомих. До цих дій вони вдаються не стільки з метою заволодіння грошима або цінностями, скільки заради помсти, нерідко за уявні образи. Особам означеного типу притаманні: епілоптоїдна акцентуація, або психопатія; параноїдальні риси, які сприяють появі надцінних утворень або маячних розладів у межах психічних захворювань, що протікають у прихованій формі; маячні розлади під час хронічного алкоголізму й наркоманії. Наслідком таких нападів нерідко є вбивства або нанесення тяжких тілесних ушкоджень.

Злочинцям усіх зазначених типів можуть бути притаманні психічні аномалії різного ступеня тяжкості. Здебільшого вони здатні усвідомлювати громадську небезпечність власних дій, керувати ними, тому можуть відбувати покарання, пов'язане з позбавленням волі.

Індивідуальна виховна, соціальна і психологічна робота із засудженими самостверджувального типу в умовах установи виконання покарань передбачає врахування їхнього прагнення до лідерства, або підсвідомого бажання підвищити власну самооцінку. Причому ці прагнення можуть бути реалізовані як у середовищі порушників режиму, так і завдяки активній участі в самодіяльних організаціях, у виробничій сфері. Позитивна або негативна спрямованість поведінки засудженого залежить від індивідуальних особливостей і його ціннісних орієнтацій. Якщо засуджений цього типу виявляє прагнення до лідерства, встановлення відповідної антигромадської репутації серед порушників режиму, слід з'ясувати, чим зумовлено обраний стиль поведінки, які він має плани на майбутнє тощо. Якщо причиною слугує намагання компенсувати почуття власної неповноцінності й дискомфорту, слід уточнити, істинне воно чи уявне, вказати на можливість досягнення душевного комфорту в інший, позитивний спосіб, встановити сильні аспекти особи та

сфери можливої реалізації їх, усіляко сприяючи соціалізації засудженого поза цінностями кримінальної субкультури.

Засудженого, який самостверджується, слід також мотивувати прагненням до швидшого (умовно-дострокового) звільнення з місць позбавлення волі шляхом активної участі в роботі самодіяльних організацій, досягнення успіхів у виробничій діяльності, дотримання вимог режиму тощо, ставлячи перед ним конкретні й доступні цілі, ураховуючи його здібності й сильні аспекти характеру.

Залежно від особи, її поведінки, оточення та інших важливих обставин обирають вид виправної дії. Відносно засуджених із поведінкою негативного спрямування доцільно передусім застосовувати дії, здатні сприяти свідомій переорієнтації поведінки. Якщо досягнути переорієнтації засудженого не вдається і він активно продовжує порушувати режим, залучати інших осіб до неформальних груп, то необхідно застосовувати колективні методи впливу.

Важливо враховувати й те, що серед засуджених значна питома вага рецидивістів, що мають високий авторитет у злочинному середовищі. Тому слід докласти зусиль щодо завчасного формування певної думки про засудженого в колективі.

Виховна робота із засудженими позитивного спрямування вимагає ретельного вивчення особи, передусім задля встановлення істинних мотивів поведінки. Застосування методу довіри щодо цієї категорії також є поетапним, оскільки безконтрольність і хибне уявлення про набуті окремі управлінські функції можуть призвести до різноманітних зловживань або конфліктних ситуацій.

Будь-яке залучення засудженого до виконання роботи, пов'язаної з розподільчими функціями або матеріальною відповідальністю, має ґрунтуватися на всебічному вивченні особистості з метою перевірки спроможності засудженого виконувати відповідні завдання.

До засуджених, які вирізняються пристосовницькими рисами, метод заохочення доцільно застосовувати шляхом використання моральних стимулів. Гласність заохочень у цьому разі часто дає змогу домогтися від засудженого установки на виправлення та перевиховання.

Оскільки основним мотивом поведінки засуджених самостверджувального типу є прагнення до самоствердження,

індивідуальна робота з ними має бути спрямована на реалізацію їх особистості в соціально прийнятній формі. Для цього доцільно використати метод стимулювання поведінки. Початковими його прийомами є поєднання заохочення, довіри та змагальності. Виховна й соціальна робота на всіх етапах поєднується із психологічною, важливою складовою якої є індивідуальні бесіди.

Під час бесід є нагода не лише ґрунтовніше вивчити особу засудженого, визначити його спрямованість, а й позитивно вплинути на нього. Засуджені цього типу, особливо молодого віку, досить чутливі до перспектив власного життя. Тому під час індивідуальних бесід рекомендовано обговорювати з ними питання майбутнього, життєвих перспектив, можливих перешкод на шляху повернення до нормального життя і способів подолання їх, з урахуванням можливостей цієї особи, її сильних рис, умінь і навичок.

Провідним мотивом поведінки злочинців ігрового типу є прагнення до ризику, емоційно збудливих ситуацій, своєїрідної гри, тому запорукою ефективності індивідуальної роботи з ними є реалізація цих якостей у соціально прийнятній формі. У межах індивідуальної роботи доцільно виявити й обговорити в бесідах із засудженими ігрові мотиви вчиненого ними злочину. Під час бесіди доцільно навести аналогічні приклади з реального життя, поступово підводячи особу до логічних висновків про істинні причини його поведінки. Таким чином, важливе значення має розвиток у засудженого здатності до самоаналізу та критичного ставлення до власних дій.

Індивідуальна робота із засудженими типу «ізгой» (соціально-дезадаптованого), зокрема алкогольного й наркотичного підтипів, суттєво відрізняється від виховного та психологічного впливу на описані вище типи. Ідеться здебільшого про осіб із нестійкою поведінкою, які не прагнуть до участі в житті установи виконання покарань, є безініціативними. До того ж, їм нерідко приписують низькі статусні ролі. Частина їх може підтримувати злісних порушників режиму, інші вирізняються замкнутістю. Навчання та праця їх не приваблюють. Якщо вони й долучаються до цієї діяльності, то лише під загрозою дисциплінарного стягнення. Вказані особи легко піддаються сторонньому негативному впливу, потрапляючи в залежність від вольових і рішучих засуджених. Тому одним із основних завдань щодо виправлення та

перевиховання цієї категорії засуджених є нейтралізація всіх негативних дій із боку порушників режиму.

Дієвим чинником виховного впливу на засуджених дезадаптованого й алкогольного типів є метод індивідуальних бесід. Останні покликані подолати соціально-психологічну ізоляцію, сформувати навички соціальної поведінки, долучити до позитивного кола спілкування, сформувати установки на суспільно-корисну діяльність.

Під час бесід можна вдаватися до критики колишнього способу життя цих осіб, намагаючись довести цінність і корисність тісних зв'язків із суспільством, особливо з такими соціальними групами, як сім'я та трудові колективи, а також доводячи невтрачену ще можливість і привабливість іншого, нового життя. Найдоцільніше для цих завдань застосувати метод організації поведінки. Він спрямований на набуття досвіду правильної поведінки, вироблення морально-вольових якостей і відповідних звичок.

Одним із головних завдань виховної та психологічної роботи із засудженими типу «месник», які вчинили протиправні дії відносно своїх батьків або знайомих, має бути переорієнтування їхніх стосунків із близькими. Найкращим результатом буде встановлення нормальних взаємин навіть із тими особами, відносно яких було вчинено злочинні дії, а також із іншими родичами, які знають про ці факти. За наявності надцінних утворень (надцінні ідеї відношень, ревнощів тощо), що слугували причинами протиправного діяння, слід співпрацювати з лікарем-психіатром.

Зазначена класифікація злочинців буде неповною без урахування типу «істинний грабіжник (розбійник)», до якого належать особи, що вчиняють злочини з корисливих мотивів. Грабежі та розбої для них є фактично основною або додатковою професією. Способом реалізації означених мотивів слугують переважно насильницькі дії, учинені одноосібно або в складі організованої групи. Різновиди останніх можуть залежати від міри згуртованості й характеру розподілу ролей, кількості членів, територіальних, сімейних, вікових, етнічних, професійних та інших ознак.

Об'єктами нападів злочинних груп можуть бути випадкові або заздалегідь визначені люди. Усі категорії істинних грабіжників мають певну специфіку та психологічні особливості, які слід ураховувати під час організації виховної та психологічної роботи з

ними. Варто зважати на те, що грабіжники та розбійники не завжди мають авторитет у традиційному кримінальному середовищі. Часто ці особи, не знаючи неформальних правил поведінки в умовах установи виконання покарань і переоцінюючи грубу фізичну силу, провокують серйозні конфлікти з іншими групами засуджених та кримінальними лідерами, намагаючись установити власні порядки, що призводить до надзвичайних подій.

За таких умов високі показники розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів (таких як грабїж і розбїй) припадають саме на осіб, які належать до типу «їзгой», стверджувального й ігрового типів, а не істинних грабїжників (розбїйників).

Отже, багаторічна практика засвідчує, що реалізація будь-якої кількості виховних заходів не сприятиме бажаним результатам, якщо самі засуджені не бажатимуть уважно вивчати особливості власного характеру, критично поставитися до себе та свідомо прагнути до самовиховання, формування позитивних рис і звичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України (чинне законодавство зі змінами та доповненнями). – Київ : Паливода А. В., 2009. – 188 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України. – Суми : Нотіс, 2013. – 80 с.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2017
